

CENTRE EDUCATIU PROVEÏDOR DE SERVEIS I RECURSOS DE SUPORT A LA INCLUSIÓ: EL CENTRE JOAN MESQUIDA

Margalida Platel Vives

Javier Robles Mateos

RESUM

Amb l'objectiu de fomentar l'escolarització de tot l'alumnat als centres ordinaris, el centre educatiu Joan Mesquida, d'Aproscóm Fundació, juntament amb la Conselleria d'Educació de les Illes Balears, duu a terme el primer projecte de centre educatiu proveïdor de serveis i recursos de suport a la inclusió de les Illes Balears. Gràcies a aquest projecte, els centres ordinaris reben l'acompanyament d'un servei especialitzat per ajustar la seva intervenció educativa a les necessitats de cada alumne/a.

RESUMEN

Con el objetivo de fomentar la escolarización de todo el alumnado en los centros ordinarios, el centro educativo Joan Mesquida, de Aproscóm Fundació, junto con la Conselleria d'Educació de les Illes Balears, lleva a cabo el primer proyecto de centro educativo proveedor de servicios y recursos de apoyo a la inclusión de las Islas Baleares. Gracias a este proyecto, los centros ordinarios reciben el acompañamiento de un servicio especializado para ajustar su intervención educativa a las necesidades de cada alumno/a.

1. APROSCOM FUNDACIÓ I L'ESCOLA INCLUSIVA

Aproscóm Fundació és una entitat social que es dedica a la prestació de suports a les persones amb discapacitat intel·lectual o del desenvolupament i a les seves famílies amb l'objectiu de promoure la seva inclusió i millorar la seva qualitat de vida. Els serveis i programes que ofereix estan pensats per donar suport a les persones en qualsevol moment del seu cicle vital (des de la infància fins a la vellesa) i en qualsevol àrea (escola, formació, feina, habitatge...), tot això, adaptant els recursos, les activitats i els suports a les singularitats de cada persona. La nostra intervenció està orientada, en definitiva, a augmentar l'autonomia de les persones, el benestar i la capacitat de participar en la societat.

Centrant-nos ja en l'àmbit educatiu, en els darrers anys s'han començat a fer algunes passes en el reconeixement del dret de participació de l'alumnat amb discapacitat intel·lectual en entorns educatius ordinaris. Principis com el de normalització, inclusió i individualització han estat assumits per la majoria de normatives, tant en l'àmbit europeu com en el nacional i l'autonòmic. De manera gradual, s'han anat produint canvis per adaptar els contextos i proporcionar els recursos necessaris per a una convivència progressiva de tot l'alumnat en condicions d'igualtat d'oportunitats.

Prova d'això és el compromís amb l'educació inclusiva que queda recollit en la recent Llei 1/2022, de 8 de març, d'educació de les Illes Balears, on s'esmenta que

“Una educació de qualitat ha d'arribar a tots els alumnes, sense exclusió, perquè la qualitat i l'equitat constitueixen dos principis indissociables. (...) L'educació, així mateix, ha de garantir també el compliment efectiu dels drets dels infants, joves i de la resta de persones amb diversitat funcional, d'acord amb el que determina la Convenció internacional sobre els drets de les persones amb discapacitat, aprovada per les Nacions Unides, especialment pel que es refereix a l'accés a una educació inclusiva”.

A Aproscóm Fundació ens alineam amb aquest model d'escola perquè pensam que el desenvolupament de la persona amb discapacitat dependrà, en gran mesura, de la seva participació en entorns favorables i de la dotació dels suports adients. En aquest sentit, consideram que l'escola ordinària, com a entorn normalitzador, en millorarà la qualitat de vida i en fomentarà la inclusió.

Pensam que la inclusió ha de ser vista com un procés de recerca constant de les millors maneres de respondre a la diversitat de l'alumnat. La inclusió cerca la presència, la participació i l'aprenentatge de tot l'alumnat, i necessita identificar i eliminar les barreres per accedir-hi.

2. ANTECEDENTS DEL PROJECTE

El centre d'educació especial Joan Mesquida és una escola concertada que atén alumnes amb discapacitat intel·lectual des de l'any 1976. Està ubicat a Manacor i els seus alumnes provenen, fonamentalment, dels municipis de les comarques de Llevant, Migjorn i mancomunitat del Pla de Mallorca.

Esperonats per l'aposta per una educació inclusiva que es despenia del Decret 39/2011, d'atenció a la diversitat i l'orientació educativa als centres de les Illes Balears, on s'assenyalava que “Els centres d'educació especial s'han de constituir progressivament en centres d'assessorament, de serveis i de recursos especialitzats, que s'han de posar a disposició dels centres ordinaris per col·laborar en la progressiva normalització i inclusió dels alumnes en entorns educatius menys restrictius”, el mes de setembre de l'any 2011, la direcció del centre va decidir engregar un procés de reconversió i, amb aquesta idea, vam elaborar un projecte que volia concretar què enteníem per “centre de recursos” i quines eren les primeres passes que havíem de fer per arribar a ser-ho.

Elements clau que necessitàvem:

- Compromís de la direcció.
- Implicació de tot l'equip.
- Suport i assessorament.
- Col·laboració de l'Administració.
- Avaluació del nostre centre i definició del mapa de ruta.

Des de llavors, s'han desenvolupat tota una sèrie d'accions per tal de preparar el centre per a aquesta reconversió.

2.1. Organització del centre

- **Lideratge:** un equip directiu compromès amb el canvi, que aposta per una escola oberta i flexible i que creu en el seu equip.
- **Equip:** de manera progressiva, s'ha anat apoderant els professionals de l'equip en la presa de decisions i en la gestió dels recursos. D'aquesta manera, s'ha aconseguit un equip més autònom, més participatiu i comunicatiu.
- **Flexibilització.** Es romp l'estructura del grup aula i del tutor/a com a únic referent. S'estableix un funcionament per cicles, on l'alumnat té diferents professionals referents, que comparteixen les tutories. S'estableix també la figura del company/a tutor/a: els i les alumnes es donen suport mutu i es faciliten situacions naturals d'aprenentatge. Es duu a terme una agrupació heterogènia de l'alumnat, la qual cosa permet desenvolupar la socialització, l'educació en valors i la responsabilitat.
- **Famílies:** s'implica les famílies en el canvi de model del centre. Se'n fomenta la participació en els diferents projectes que es duen a terme.

2.2. Canvis metodològics

- **Canvi de model:** es passa d'un model terapèutic a un model social. Els/Les especialistes intervenen a les aules, oferint suport als diferents professionals que intervenen amb l'alumne/a.
- **Projecte TAVA (Transició a la Vida Adulta):** s'inicia un programa TAVA amb tast d'oficis, on l'alumnat té l'oportunitat d'aprendre diferents oficis dins un entorn formatiu-laboral, juntament amb l'alumnat d'Aproscum Fundació que participa en altres programes formatius (programes de qualificació inicial específica, formació dual...).
- **Ambients d'aprenentatge:** s'instaura la metodologia per ambients d'aprenentatge a tot el centre i es modifica l'estructura dels espais per tal que permetin un aprenentatge més autònom i significatiu.

2.3. Formació

- **Formació:** s'organitzen diverses accions formatives per a professionals, que els ajuden en aquest procés de canvi. Metodologies inclusives en les rutines de l'aula, ambients com a mètodes d'aprenentatge, disseny universal per a l'aprenentatge...

- Coneixement d'altres experiències: es dugueren a terme visites a altres centres educatius innovadors per conèixer altres models i metodologies.
- Gestió del coneixement: s'organitzen sessions de gestió del coneixement entre professionals del centre per tal de compartir sabers i experiències sobre metodologies inclusives.

2.4. Projectes amb altres centres educatius

- Projecte Som-riu: neix amb el pretext d'expressar, a través de l'art urbà, les inquietuds d'un grup de joves del centre d'educació especial. La implicació de professionals, famílies, administracions locals, centres educatius i totes les persones que han anat col·laborant amb el projecte ha anat dibuixant i modificant l'escenari, que s'ha convertit en un projecte d'innovació educativa i sensibilització social. El projecte s'ha dut a terme a cinc municipis diferents, hi han participat més de 30 centres educatius i uns 2.500 alumnes.
- Projecte M'agrana: establírem aliances amb el CEIP Sant Miquel de Son Carrió per iniciar una experiència d'immersió d'alumnat del centre d'educació especial dins les aules del centre ordinari.
- Transformació d'aules ASCE: de forma consensuada amb els diferents equips educatius, s'han transformat les aules ASCE del Col·legi La Salle i això ha implicat la inclusió progressiva de l'alumnat d'aquestes aules en les ordinàries. Aquesta experiència ha permès que els professionals del centre d'educació especial, a més de donar suport a aquests alumnes, puguin oferir ajuda i acompanyament als professionals del centre educatiu per a la intervenció educativa amb altres infants i joves del centre.
- Assessoraments educatius:
 - Mitjançant el Servei d'Atenció a la Diversitat, participam amb els equips d'orientació dels centres ordinaris en assessoraments per valorar la modalitat d'escolarització.
 - S'ofereix assessorament i acompanyament als centres educatius amb els quals tenim alumnat compartit, tant en la intervenció educativa en aquests infants com per al foment de metodologies inclusives a l'aula.
 - Formacions a centres educatius sobre metodologies inclusives.

La progressiva transformació del centre d'educació especial ha permès tenir una organització i un funcionament més flexible i adaptat a la persona, i incorporar el model social en les nostres pràctiques diàries. D'una banda, ens trobam amb un equip més autònom i amb més capacitat de resolució i presa de decisions, així com més apoderat gràcies al treball en equip i transdisciplinari. D'altra banda, aquesta transformació ha facilitat que cada vegada les nostres accions cerquin

més un impacte en l'entorn social i educatiu ordinari per facilitar la inclusió de totes les persones.

En situació de pandèmia, es va aturar la possibilitat de dur a terme escolaritzacions combinades. Davant la proposta de matricular en aquesta modalitat nous alumnes amb altes necessitats de suport i la impossibilitat de fer efectiva aquesta opció, es va proposar de mantenir la seva escolarització als centres de referència i traslladar allà l'acompanyament del nostre equip professional. El Servei d'Atenció a la Diversitat de la Conselleria d'Educació va validar aquesta possibilitat, la qual cosa va permetre el naixement del projecte pilot de Centre de Recursos. L'abril de 2021, el Servei d'Atenció a la Diversitat va autoritzar el funcionament del Centre de Recursos per donar suport als centres CEIP Climent Serra i Servera, CEIP S'Alzinar i CEIP Ses Comes. El 2022, el projecte es va ampliar a l'IES Porreres.

3. PROJECTE: CENTRE EDUCATIU PROVEÏDOR DE SERVEIS I RECURSOS DE SUPORT A LA INCLUSIÓ

La finalitat del Centre Educatiu Proveïdor de Serveis i Recursos de Suport a la Inclusió (Centre de Recursos) és acompanyar els centres ordinaris i la comunitat educativa en la seva intervenció. Ofereix serveis i recursos especialitzats i d'assessorament per facilitar la inclusió progressiva de l'alumnat en els seus entorns. Acompanya els centres educatius en la definició de les actuacions més ajustades a les necessitats educatives de l'alumnat i en el desenvolupament de programes específics de suport a l'escolarització, en coordinació amb els equips directius dels centres i els serveis educatius.

Durant aquest primer curs (2021-2022), el Centre de Recursos d'Aproscrom Fundació ha tingut tres mestres de suport a la inclusió que han intervingut durant tota la seva jornada en quatre centres educatius, tres de primària i un de secundària (CEIP Climent Serra i Servera, CEIP S'Alzinar, CEIP Ses Comes, IES Porreres). Aquests centres educatius han tingut també el suport del tècnic/a de suport a la inclusió i dels especialistes del Centre de Recursos. S'ha ofert un suport directe a 17 infants amb necessitats de suport intensiu. S'ha ofert acompanyament i suport en relació amb altres alumnes i s'ha acompanyat els centres en el procés de millora cap a l'escola inclusiva (cultura inclusiva, mesures organitzatives, metodològiques, curriculars i de recursos).

Prestacions del Centre de Recursos

Acompanyament als centres educatius per a la transformació cap a una escola inclusiva:

- Proporcionar als centres els recursos i les eines necessàries per impulsar la transformació a través de l'actualització del projecte educatiu de centre, l'organització, les metodologies de treball i la incorporació de mesures

d'inclusió i equitat educatives, per esdevenir una organització autònoma i centrada en l'alumne/a.

- Oferir suport als centres per poder transitar des d'un model d'atenció terapèutic cap a un model social on tot l'alumnat pugui participar, aprendre, ser valorat i ser feliç.
- Fomentar una mirada positiva de l'alumnat: partir de les fortaleeses, del reconeixement com a persona de dret i de la responsabilitat dels professionals per acompanyar-los.
- Motivar pel canvi des d'un lideratge inclusiu, coneixent en profunditat la realitat del centre i partint de les fortaleeses.

Suport als equips d'orientació educativa:

- En la proposta de marc per al desenvolupament del currículum de centre.
- En l'aplicació de bones pràctiques i de pràctiques basades en l'evidència.
- En la identificació de les capacitats i habilitats de l'alumnat.
- En la detecció i modificació de barreres (cognitives, de comunicació, sensorials, físiques...) per facilitar la participació i l'aprenentatge de l'alumnat.

Suport i assessorament al professorat des de la formació i la docència compartida:

- Per conèixer models d'intervenció que fomenten la inclusió.
- Per conèixer l'alumnat i fomentar-ne la participació.
- Per dissenyar i elaborar el Pla individual de suport.
- Per crear materials didàctics i recursos educatius.

Suport i acompanyament a les famílies, partint de les seves necessitats, fomentant-ne l'apoderament i la participació.

Eixos clau de la intervenció

1. Cultura inclusiva

- Entendre la inclusió com a presència, participació i aprenentatge.
- Altes expectatives del professorat sobre l'alumnat.
- Tots els espais són educatius: patis, passadissos, entorn...
- La persona com a protagonista del seu aprenentatge.
- Entendre la diversitat com a eix central de la presa de decisions.
- Impulsar la pertinença, el respecte, la cohesió i la bona convivència.
- Escola oberta i participativa (famílies i comunitat).
- Sensibilització i formació contínua.

2. Mesures organitzatives

- Adaptar els materials a les necessitats.
- Ubicació de les aules (tenir en compte les necessitats de l'alumnat).
- Flexibilització d'agrupaments i de suports.
- Fomentar la docència compartida.
- Facilitar horaris que permetin treballar internivell i/o aules del mateix nivell.

3. Mesures metodològiques

- Disseny universal d'aprenentatge.
- Suport conductual positiu.
- Ensenyament multinivell.
- Flexibilització de metodologies, prioritzant-ne les que són actives.
- Treball i aprenentatge cooperatiu, i tutories entre iguals.
- Aprenentatge dialògic: tertúlies dialògiques, debats, exposicions, assemblees.
- Aprenentatge basat en projectes per al tractament transversal de les competències.
- Ambients d'aprenentatge.
- Aprenentatge-servei.

4. Mesures curriculars

- Avaluació psicopedagògica: incloure dades sobre metodologia i context.
- Conèixer en profunditat l'alumne/a.
- Pla individualitzat de suport educatiu. Personalització de l'aprenentatge. Evitar currículums paral·lels, ajustar-los a les característiques de cada persona.
- Priorització de continguts. Aprenentatge funcional i significatiu.
- Seqüenciació i temporalitat flexible de les competències educatives.
- Avaluació del pla individualitzat de suport educatiu.
- Repensar la no promoció/permanència un any més en el mateix curs.

5. Recursos

- Materials didàctics.
- Foment de la relació amb els companys.
- Recursos d'accessibilitat (cognitius, sensorials i físics).
- Ús o no de llibres de text. Criteris per utilitzar-los.
- Gestió dinàmica del pati.
- Altres usos dels espais del centre.
- Entorn agradable: cura i responsabilitat compartides.
- Ús de la tecnologia de l'aprenentatge i coneixement.

Professionals del Centre de Recursos

- Mestre/a de suport a la inclusió: forma part de l'equip de suport del centre educatiu i hi duu a terme la intervenció. És un membre més de l'equip docent i participa en el seu funcionament (claustres, reunions de cicle, reunions d'equip de suport...).
- Tècnic/a de suport a la inclusió: és la persona que coordina el projecte amb el centre educatiu, ofereix suport tècnic i participa en les valoracions inicials de l'alumnat amb necessitats de suport.
- Tècnic/a especialista (logopèdia, fisioteràpia...): ofereix suport específic al centre educatiu en funció de les necessitats i demandes, sempre en coordinació amb els tècnics especialistes del mateix centre.

4. METODOLOGIA

Des de l'inici de la nostra presència als centres ordinaris, hem entès que la nostra funció principal és garantir un suport professional per atendre les necessitats específiques d'acompanyament a l'alumnat. Partim en tot moment de la necessitat de conèixer la realitat dels centres educatius, la seva idiosincràsia, i ajustam sempre les nostres intervencions al moment i evolució que mostra l'equip del centre. En coherència amb el model social, també entenem que el nostre acompanyament als centres ordinaris ha de tenir com a objectiu conèixer-los, detectar-ne les fortaleses, optimitzar-ne els recursos i facilitar una progressió sempre des del seu estat i des de la seva pròpia evolució. Evitam que es pugui viure el nostre acompanyament com un servei específic entroncat en un model terapèutic. Hem de destacar que la nostra metodologia sempre està basada en el treball "amb" els professionals dels centres i no "per a" ells.

Acompanyam en la gestió dels recursos professionals. El model de paradigma de suports que compartim amb els centres educatius parteix de l'objectiu fonamental de conèixer l'alumne/a i les seves condicions. Des d'aquí, estructuram els suports professionals, materials, cognitius i contextuals per millorar l'adaptació de la persona al seu entorn i potenciar les seves oportunitats de participació i aprenentatge.

La presència diària del mestre/a de suport a la inclusió al centre és un dels trets fonamentals del nostre acompanyament. Permet compartir amb l'equip docent del centre ordinari la pràctica diària, i així poder analitzar la realitat i construir estratègies educatives conjuntes.

Aquesta immersió facilita que el/la mestre/a de suport a la inclusió pugui compartir la mirada sobre la diversitat i ser un model per a la resta de professionals en la millor comprensió de la persona. Això possibilita que la comunitat educativa conegui i compregui millor l'infant (què necessita, com es comunica, com aprèn, etc.).

El Centre de Recursos es guia per un conjunt de models de referència que sostenen i donen sentit a les pràctiques que es duen a terme:

- Model social: aquest model entén la discapacitat com una interacció entre els contextos socials on participa qualsevol persona i les seves condicions específiques. La discapacitat no és, per tant, una condició inherent a la persona, relacionada amb una condició biològica o mèdica, sinó una manca d'ajustament de l'entorn a les condicions personals. Es trasllada la responsabilitat del canvi a les persones que organitzen i gestionen els diferents contextos de participació i no a la persona amb discapacitat intel·lectual.
- Model de qualitat de vida (basat en el model de Schalock i Verdugo): l'objectiu general i principal de la inclusió educativa és millorar la qualitat de vida de les persones amb discapacitat. La qualitat de vida s'entén des d'un model multidimensional en el qual s'integren diferents components: benestar físic, emocional, material, drets, inclusió social, desenvolupament personal, relacions interpersonals i autodeterminació.
- Model d'atenció centrat en la persona (ACP): des d'aquest model es posa en relleu el respecte a les necessitats, les preferències, els valors, l'autonomia i la independència de la persona.
- Suport conductual positiu: aquest model proporciona un sistema que serveix per augmentar la capacitat que tenen els professionals per adoptar i mantenir pràctiques i estratègies per fer front a les alteracions de la regulació emocional i de conducta de les persones. El model es basa en el coneixement de la persona, el respecte als seus sistemes de valors i creences, la comprensió del seu comportament, i la modificació del seu entorn i la millora de les seves habilitats per resoldre situacions d'una manera més adaptativa. Es treballa principalment en l'àmbit preventiu, coneixent els senyals que mostren la necessitat d'ajuda; sobretot, anticipant les situacions que poden generar dificultats i intentant modificar-les per tal de facilitar l'adaptació de la persona.
- Disseny Universal per a l'Aprenentatge (DUA): és un paradigma incorporat recentment a la normativa educativa que pretén orientar l'organització i planificació educativa en el sentit de crear, des de la base i l'estructura, una escola accessible a tots els nivells per a tot l'alumnat i responent, per tant, a les seves necessitats.

5. EXPERIÈNCIES

Tècnic de suport a la inclusió:

“L'experiència del Centre de Recursos m'ha permès incrementar l'impacte de les intervencions en l'entorn natural aprofitant els recursos naturals que

facilita el mateix alumnat del centre ordinari, alhora que també m'ha permès conèixer millor l'organització i la realitat dels equips d'orientació i de suport de les escoles”.

“La participació en el Centre de Recursos és una experiència fascinant. Poder participar del projecte, acompanyant, gaudint i sumant dins l'entorn ordinari està sent molt enriquidor, tant professionalment com personalment. Ens mostra la importància de fer equip, de rompre amb els rols tradicionals i reflexionar conjuntament per millorar la inclusió i participació dels infants a l'escola”.

Tècnic especialista:

“Com a tècnic especialista del Centre de Recursos, al principi el meu repte va ser trobar el meu lloc dins el centre ordinari. Entendre i aprendre on situar-me o com fer-ho per poder ajudar els alumnes i els professors, però, una vegada aconseguit, és un gust veure els avanços d'aquests alumnes i com el professorat compta amb la nostra ajuda”.

Mestre/a de suport a la inclusió:

“És molt gratificant poder formar part d'aquest projecte i treballar conjuntament amb l'equip del centre ordinari per donar l'oportunitat a tots els infants de gaudir, conviure i participar en el seu municipi i entorn, prioritzant les necessitats de cada un per garantir el benestar de tots els infants”.

“Estic molt satisfet de poder fer realitat que tots els infants gaudeixin de participar del centre educatiu ordinari, amb un grup d'aula d'alumnes d'edats similars, en el seu municipi o centre educatiu de referència, i poder viure i conviure com ho fan tots els nins i nines”.

“Formar part d'aquest projecte de Centre de Recursos m'ha permès experimentar l'oportunitat de viure l'ensenyament-aprenentatge d'un centre ordinari, en el qual he abocat els meus coneixements i propostes, acompanyant-lo cap a una mirada inclusiva de l'educació”.

Orientador de centre educatiu:

“Un aprenentatge per fer possible l'acompanyament en una dansa entre dues institucions que presentaven diferents coreografies (la mirada de l'alumne, l'organització de recursos...), però el producte final ha estat una suma d'aprenentatges, de riquesa personal i professional”.

Docent de centre educatiu:

“Sobretot directrius i propostes per atendre millor la diversitat i l'alumnat que necessita un suport d'alta intensitat”.

Directora de centre educatiu:

“Cada escola té la seva realitat i necessitat, i encaixar-ho no ha estat una tasca fàcil, encara que, llimant un poc d'aquí i un poc d'allà, el procés de treballar plegats ha estat molt positiu per al nostre centre”.

Familiar:

“La tranquil·litat i satisfacció que els nostres fills puguin participar del dia a dia del centre ordinari com la resta d'alumnat és un fet que els ha permès mantenir els vincles amb els infants del poble, i també els ha permès un procés adaptat a les seves necessitats”.

6. CONCLUSIONS

Quan ara fa ja més de 10 anys el nostre centre d'educació especial decidí iniciar un procés de reconversió cap a centre de recursos, el futur era incert. Ara, després del camí fet, després d'uns anys de debat i reflexió, de formació continuada, de canvis organitzatius i metodològics, de projectes amb altres centres educatius i, sobretot, després d'haver tastat què és esdevenir un centre de recursos, estam totalment convençuts que ja no hi ha marxa enrere.

Primer, perquè l'experiència com a centre de recursos ens ha permès constatar que el context escolar ordinari és el que ofereix més estímuls, oportunitats socials i d'aprenentatge a qualsevol alumne/a.

Segon, perquè estam preparats per acompanyar els centres educatius en aquest procés de canvi i estam engrescats a continuar amb la reflexió, l'aprenentatge i la millora contínua.

Tercer, perquè la comunitat educativa està canviant, és cada vegada més oberta, més flexible, entén que cada infant i cada jove és diferent, entén que l'educació va més enllà de l'assoliment de continguts i competències.

Quart, perquè la normativa i les administracions ens acompanyen.

I cinquè, i més important, perquè tots els infants tenen el dret d'estar escolaritzats en l'entorn ordinari, al seu barri, al seu municipi.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Ainscow, M. H.; Soutworth, G. i West, M. (2001). *Hacia escuelas eficaces para todos*. Madrid: Narcea.

Booth, T. i Ainscow, M. (2019). *Index for Inclusion. Developing learning and participation in schools* (3a ed.). Bristol: CSIE.

Calderón Almendros, I. i Verde Francisco, P. (2018). *Reconocer la diversidad: textos breves e imágenes para transformar miradas*. Barcelona: Octaedro.

Elizondo, C. (2016). Aprendizaje profundo. Aprendizaje para la comprensión. Pensamiento eficaz y procesos cognitivos. Recuperat novembre 16, 2016.

Elizondo, C. (2016, novembre 1). *Guía para elaborar un Proyecto Educativo de Centro inclusivo*. Saragossa: Espanya.

Elizondo, C. (2017, abril 5). #RevoluciónInclusiva en las aulas: Diseño Universal y paisajes de aprendizaje. Recuperat octubre 7, 2017.

Elizondo, C. (2021). *Ámbitos para el aprendizaje: una propuesta interdisciplinar*. Barcelona: Octaedro.

Forés, A.; Gamo, J.; Guilén, J.; Hernández, T.; Lligoiz, M.; Pardo, F. i Trinidad, C. (2015). *Neuromitos de educación. El aprendizaje desde la neurociencia*. Barcelona: Plataforma Actual.

Gómez, L. E.; Verdugo, M. A.; Rodríguez, M.; Arias, B.; Morán, L.; Alcedo, M. A.; ... Fontanil, Y. (2017). *Escala KidsLife-Down: Evaluación de la calidad de vida de niños y adolescentes con síndrome de Down*. Salamanca: Publicaciones INICO.

Gómez, L. E.; Morán, L.; Alcedo, M. A.; Verdugo, M. A.; Arias, V. B.; Fontanily, Y. i Monsalve, A. (2018). *Escala KidsLife-TEA: Evaluación de la calidad de vida en niños y adolescentes con trastornos del espectro del autismo y discapacidad intelectual*. Salamanca: Publicaciones del INICO.

Huguet, T. (2006). *Aprender juntos en el aula: una propuesta inclusiva*. Barcelona: Graó.

Márquez Ordóñez, A. (2021). Inclusión: acciones en primera persona.

Naciones Unidas. (2006). *United Nation's Convention on the rights of persons with disabilities*. Recuperat de <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

Ruiz Martín, H. (2021) *¿Cómo aprendemos? Una aproximación científica al aprendizaje y la enseñanza: Educación basada en la evidencia*. Barcelona: Graó.

Tomlinson, C. (2001). *El aula diversificada*. Barcelona: Octaedro.

UNESCO. (2006). *Orientaciones para la inclusión: asegurar el acceso a la educación para todos*. París: UNESCO.